

Overlegorgaan
Fysieke Leefomgeving

Rapport

Actieprogramma

Klimaatadaptatie

Gebouwde Omgeving

Consultatie

1. Inleiding

Klimaatverandering heeft impact op de gebouwde omgeving en op de mensen in die omgeving. In het Actieprogramma Klimaatadaptatie Gebouwde Omgeving staat de opgave centraal dat de gebouwde omgeving aangepast moet worden aan het toekomstige klimaat en de weerextremen die zich nu al voordoen.

Het Actieprogramma wordt momenteel ontwikkeld door het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) in samenwerking met het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Deze ministeries vinden het van belang om het perspectief van maatschappelijke organisaties in beeld te brengen en te benutten bij het verder vormgeven van het Actieprogramma.

Rol OFL

Op verzoek van BZK heeft een consultatie over het actieprogramma plaatsgevonden in het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL). Onder onafhankelijk voorzitterschap van OFL-voorzitter Jeroen de Haas hebben vertegenwoordigers van diverse organisaties gereflecteerd op een conceptversie van het Actieprogramma. Het voorliggende rapport is gemaakt naar aanleiding van de consultatie.

Bijeenkomst

De bijeenkomst heeft plaatsgevonden op dinsdagochtend 29 maart onder voorzitterschap van Jeroen de Haas. Onderwerp van gesprek was:

- ieders perspectief op het Actieprogramma, in het bijzonder de gestelde doelen, programmalijnen en activiteiten;
- ideeën en wensen voor verdere betrokkenheid bij de uitvoering van het Actieprogramma.

Deelnemers

Het OFL-secretariaat heeft uit het OFL-netwerk van benoemde leden en deelnemers organisaties geselecteerd met betrokkenheid bij dit onderwerp en hen uitgenodigd om deel te nemen aan deze consultatie. Die groep is aangevuld met door BZK en IenW aangedragen partijen. Dit betreft vertegenwoordigers van organisaties op het gebied van bouw, wonen, ontwerpen, normalisatie, natuur en milieu en een aantal kennisinstellingen. Tijdens de bijeenkomst waren 16 deelnemers aanwezig en daarnaast heeft er een individueel gesprek plaatsgevonden. Een lijst van de deelnemende organisaties is opgenomen in bijlage 1.

2. Steun voor het Actieprogramma

De rode draad is dat de deelnemers aan de OFL-consultatie positief gestemd zijn over het Actieprogramma Klimaatadaptatie Gebouwde Omgeving. Het wordt gewaardeerd dat het rijk de regierol pakt en dat er een helder verhaal ligt met duidelijke ambitie.

In de conceptversie van het Actieprogramma staat dat het rijk meer regie wil nemen bij klimaatadaptatie in de gebouwde omgeving. Deelnemers onderschrijven die inzet. Het is belangrijk om integraal te werken aan de opgave en tegelijkertijd voldoende focus aan te brengen. Ook is het nodig dat de rijksoverheid als regisseur ondersteunend is aan de praktijk, daarbij gebruik makend van standaarden. Bovendien vestigen de deelnemers de aandacht op de benodigde middelen om klimaatadaptatie te realiseren.

Minder vrijblijvendheid

Deelnemers achten het nodig dat er minder vrijblijvendheid komt rondom deze opgave en steunen de inzet op meer regie vanuit het Rijk.

Integraliteit

Deelnemers benadrukken het belang van de opgave om de gebouwde omgeving klimaatadaptief te maken integraal op te pakken. Daarbij noemen zij specifiek dat:

- integraliteit meespeelt op verschillende schaalniveaus;
- het van belang is mee te koppelen met andere transities;
- samenwerking tussen ministeries en programma's essentieel is;
- en de koppeling tussen de programmalijnen binnen het programma ook nodig is.

En tegelijk voldoende focus

Binnen het thema gebeurt veel en er is sprake van een breed stakeholdersveld. Daarom pleit een aantal deelnemers ervoor wel voldoende focus te houden om ergens te komen. Juist omdat zowel veel maatschappelijke organisaties als overheden ambitieus zijn, is er het risico zo compleet te willen zijn dat uiteindelijk onvoldoende echt gerealiseerd kan worden. Daarom, stelt een deelnemer dat het goed zou zijn voor het Actieprogramma de vraag te stellen 'welk punt heeft veel impact en *moet* echt gerealiseerd worden?' Vanuit die focus kan gezocht worden naar mogelijkheden voor de nodige integraliteit. Bijvoorbeeld door ruimte te geven voor het zoeken en benutten van meekoppelkansen in de praktijk.

Een andere deelnemer voegt toe dat het niet de keuze is tussen integraliteit of focus, maar dat het nodig is om integraliteit en focus in samenhang te realiseren. 'Dat is juist de vernieuwende opgave die voor ons ligt.'

Ondersteunend aan praktijk

Deelnemers benadrukken dat het er uiteindelijk om gaat dat mensen in de praktijk zorgen voor een klimaatadaptieve gebouwde omgeving. Die mensen werken bijvoorbeeld bij decentrale overheden, die vaak opdrachtgever zijn voor het inrichten en bebouwen van de omgeving. Dat zijn ook ontwerpers en de mensen in bouwbedrijven en professionals met kennis over de ontwikkeling van een groene en gezonde leefomgeving voor bewoners. Zo zijn er vele mensen in de praktijk zonder wie de gebouwde omgeving niet klimaatadaptief kan worden en evenmin een gezonde en groene leefomgeving gerealiseerd kan worden. De rijksoverheid heeft een rol in het scheppen van de voorwaarden en de ruimte daarvoor.

Gebruikmakend van standaarden

Onder de deelnemers is enthousiasme voor de Landelijke maatlat. Als aandachtspunt wordt meegegeven daarin ook gezondheid, natuur en biodiversiteit mee te nemen.

Voortbouwend op kennis

Er wordt aangestipt dat er al veel kennis in ontwikkeling is en dat het goed is daarop aan te sluiten. Onder meer de Klimateffectatlas wordt genoemd.

Aansluitend bij Europa

Er wordt opgemerkt dat de link naar Europa sterker kan, want Europa heeft grote invloed op de bouw, onder meer met de Europese bouwnormen.

Met de benodigde middelen

Een punt van zorg onder de deelnemers is de beschikbaarheid van financiële middelen en de uitvoeringscapaciteit. Het is van belang dit te adresseren in het Actieprogramma. Deze kwestie speelt ook bij andere transitie. Deelnemers pleiten voor een integrale visie op financiering, zodat baten en lasten bij elkaar komen. Hoe kun je bijvoorbeeld gezondheidswinst die je haalt uit groen zichtbaar maken? En wat kunnen we leren van de huidige budgetten voor het landelijk gebied en de energietransitie in het regeerakkoord?

3. Kansen voor koppeling en aanscherping

De hoofdoelen en programmalijnen worden door de deelnemers herkend en gesteund. Wel zien de deelnemers nog een aantal thema's waar koppelkansen liggen en waar aanscherpingen nodig zijn.

Kwaliteit leefomgeving

De deelnemers vinden dat in het actieprogramma meer nadruk zou kunnen liggen op de kwaliteit van de leefomgeving. Het realiseren van een klimaatadaptieve omgeving, gaat niet alleen om het beperken van negatieve gevolgen van klimaatverandering, maar biedt ook kansen voor het verbeteren van de leefomgeving, waaronder het gezonder maken van de leefomgeving. In het derde hoofddoel van het actieprogramma komt dat wel aan de orde: 'een prettigere, groenere en gezondere leefomgeving.' In de verdere uitwerking van de doelen, zou dat meer ruimte verdienen.

Betere leefkwaliteit door toename biodiversiteit

Om draagvlak te creëren, kan het helpen om de verbetering van de directe leefomgeving te benoemen. Een toename van groen en biodiversiteit draagt bij aan zowel de fysieke en mentale gezondheid als aan de leefkwaliteit van bewoners.

Koppeling met groen

De deelnemers zien een kans om klimaatadaptatie te koppelen aan groen, biodiversiteit en natuurinclusieve bouw. Deze relatie mag volgens deelnemers veel sterker aangezet worden. Dit kan onder andere binnen de Landelijke maatlat. Het zou goed zijn als certificering op dit gebied gestimuleerd kan worden. Er zijn al voorbeelden van lopende initiatieven op dit gebied.

- OSKA is bezig met een verkenning natuurinclusief bouwen om te komen een gezamenlijk gedragen maatlat biodiversiteit in nieuwbouw.
- NL Greenlabel biedt certificering waar het bredere gebied centraal staat en er veel aandacht is voor de verbinding met biodiversiteit.

Water

Deelnemers zien graag voldoende ruimte voor water in het Actieprogramma. Integraal waterbeheer in combinatie met groen kan een oplossing bieden voor wateroverlast, hitte en droogte en tegelijkertijd biodiversiteit bevorderen. Zowel drinkwaterbesparing als hergebruik van regenwater hebben effect op deze opgave.

Drinkwater voor de toekomst

Deelnemers stellen voor om drinkwaterbesparing mee te nemen in de doelen. Deelnemers benadrukken het risico dat verschillende drinkwaterbedrijven binnenkort niet meer de huidige waterkwaliteit kunnen leveren.

Regenwater als grondstof

Deelnemers pleiten voor het hergebruik van regenwater in combinatie met drinkwaterbesparing als oplossingsrichting voor droogte. Regenwater zou gezien moeten worden als gratis grondstof in plaats van afvalstroom. Als voorbeeld kunnen we kijken naar buurland België waar men noodgedwongen al verder is, omdat er minder rivieren zijn voor drinkwater.

Ook immateriële schade

In de doelen gaat het voornamelijk om materiële schade. Deelnemers wijzen op erop dat wateroverlast, droogte en hittestress ook immateriële schade bij bewoners en vastgoedeigenaren tot gevolg kan hebben. De kwetsbaarheid van het watersysteem is direct ook een kwetsbaarheid in het sociaal domein. Hoeveel mensen verliezen alles wat ze hebben opgebouwd? Hoe wordt het welzijn en de gezondheid van bewoners (vooral kwetsbare groepen) beperkt door hitte? Het is dus niet alleen een technisch, maar ook een sociaal vraagstuk.

Bouw

Deelnemers vragen om een scherpere formulering van de doelen op de bestaande bouw. De neiging is om binnen klimaatadaptief bouwen in te zetten op nieuwbouw, terwijl het grootste vraagstuk ligt bij de bestaande bouw. De technieken en ideeën om hitte tegen te gaan bestaan wel, maar zitten nog niet tussen de oren van mensen. De suggestie wordt gedaan om als doel te stellen dat in iedere aanbesteding – voor nieuwbouw *en* voor renovatie en bestaand vastgoed - klimaatadaptatie een belangrijke overweging is bij de gunning.

Standaarden

Deelnemers merken op dat standaarden kunnen helpen om aspecten van klimaatverandering in de uitvoeringspraktijk structureel een plek te geven. Standaarden, zo verwoordt een deelnemer, 'kunnen zorgen voor afstemming op definities en meetbaar/aantoonbaarheid is in standaarden vast te leggen. Zo ontstaat er een level playing field.' De mogelijkheden hiervan zijn nog onderbelicht in het Actieprogramma (programmaliijn 2). Daarbij geldt dat een gezamenlijk proces (bedrijfsleven/overheden/kennisinstellingen) voor het opstellen van de standaarden helpt om draagvlak te realiseren. Er zijn meerdere mogelijkheden om een gebouw duurzaam te laten ogen, maar het is goed om met elkaar te checken of het echt duurzaam en klimaatadaptief is.

Koelen versus isoleren

In de energietransitie is extra aandacht nodig voor klimaatadaptatie. Momenteel is de gangbare mindset dat we moeten isoleren om energie te besparen. De aandacht is bijna alleen gericht op warmte, maar moet ook zijn gericht op koeling, of in ieder geval op bestrijding van oververhitting.

Wetgeving nieuwbouw

Binnen nieuwbouw moeten veel maatregelen worden getroffen om oververhitting te voorkomen. Voor nieuwbouw is er vanaf 1 januari 2021 wetgeving die voorschrijft dat een temperatuuroverschrijdingsberekening moet worden uitgevoerd.

Beperkte maatregelen bestaande bouw

Ook voor bestaande bouw zou er een maatstaf moeten komen voor oververhitting. Vooral omdat voor de energietransitie 1,5 miljoen woningen voor 2030 moeten worden aangepakt. Binnen bestaande bouw zijn er alleen minder mogelijkheden. Deelnemers delen een aantal maatregelen die wel kunnen bijdragen aan hittedeductie voor bestaande bouw. Er lijken momenteel vier richtingen te zijn:

- buitenzonwering
- ventilatie
- energietransitiemaatregelen (vooral isolatie)
- groene omgeving, waaronder (loof)bomen.

De bestaande 'ladder van koeling' van ISSO heeft een integrale aanpak en beschrijft bijvoorbeeld meer vegetatie.

Klimaatadaptief aanbesteden

Volgens deelnemers zou het helpen als de rijksoverheid in het actieprogramma als doel stelt dat in iedere aanbesteding klimaatadaptatie een belangrijke overweging is bij de gunning. Dat is nodig om te voorkomen dat partijen met ideeën voor klimaatadaptatie in een aanbesteding het onderspit delven. Om klimaatadaptatie in de praktijk een grotere plek te geven in aanbestedingen is het

cruciaal om uniforme prestatie-eisen te hebben die stellen wat de minimumeisen zijn. Bij een concrete aanbesteding kunnen bepaalde eisen scherper zijn, of extra nadruk krijgen.

Gezondheid

Het beperken van negatieve gevolgen van klimaatverandering, in het bijzonder door hittestress, is opgenomen in de doelen van het Actieprogramma. Het is goed erop te wijzen in het Actieprogramma dat dit een gebied is waar nog veel kennisontwikkeling nodig is. Deelnemers wijzen erop dat er aandacht moet zijn voor de groep kwetsbare bewoners voor wie hittestress met name speelt.

Verbreding van gezondheidsrisico's

Deelnemers tekenen aan dat de nadruk op hitte goed is, maar dat gezondheid breder gezien moet worden. Zo worden bijvoorbeeld in deze tijd van hoge energiekosten ventilatiesystemen dichtgezet, waardoor de binnenlucht minder gezond wordt. Kennis over en ondersteuning van klimaatadaptatief gedrag door de bewoner zou daarom een element moeten zijn van het Actieprogramma, menen deelnemers.

Kennisontwikkeling

Deelnemers merken op dat er nog veel te leren valt op het gebied van hitte. In het Actieprogramma kan scherper worden geformuleerd dat er voor hitteadaptatie nog weinig onderbouwing ligt. Daar wordt hard aan gewerkt, maar is in verhouding met andere beleidsterreinen minder ontwikkeld. Anders is het risico dat in de uitwerking wordt uitgegaan van wat er nu is en niet van wat er nog niet is. Op dit gebied kunnen we veel leren van gebouwen in mediterrane gebieden (o.a. luiken, beplanting, bouwtechnisch).

Hitte lijkt woningprobleem, met name voor kwetsbaren

Volgens een deelnemer tekent zich af dat het hitteprobleem zich met name in de woning afspeelt en dat de invloed van de buitenruimte relatief beperkt is. Als we specifiek naar hiterisico's kijken moet de focus op de woning zijn en dan geldt dit met name voor bewoners die kwetsbaar zijn voor hitte. Mensen die het meest kwetsbaar zijn voor hitte zijn niet goed in beeld. Er is wel een beeld dat de armste buurten de warmste buurten zijn; de huursector/gestapelde bouw lijkt gevoelig voor hittestress. Daar wonen (voor de hitteproblematiek) vaak kwetsbare mensen op leeftijd. Het is niet duidelijk hoe adviezen deze doelgroep bereiken en in hoeverre er beperkingen zijn om deze op te volgen.

Actieve rol VWS

De koppeling met programma's van VWS moet sterker worden, zoals een koppeling aan wijkgerichte aanpak, eenzaamheid en ook armoedebestrijding. Bovendien kan de koppeling met het programma voor een groen en gezonde leefomgeving van VWS en LNV sterker, menen deelnemers.

Betrokkenheid burgers

De opgave gaat over gebouwen en gebieden, maar uiteindelijk gaat het om mensen. Bewoners moeten een duidelijke plek krijgen in het Actieprogramma. Daarbij is aparte aandacht nodig voor huurders en kopers, want deze doelgroepen hebben een verschillende maatschappelijke positie en vereisen een andere aanpak.

Bewoner centraal

Bewoners moeten een duidelijke plek krijgen in de doelstellingen. De belangrijke koppeling van gezondheid naar de groene omgeving moet meer leidend zijn in de integraliteit. Er is niet alleen grote inhoudelijke deskundigheid nodig, maar ook zicht op de mensen voor wie het bedoeld is. Dat zicht op mensen is niet eenvoudig te krijgen en daardoor nog onvoldoende, vooral waar het gaat over de meest kwetsbare mensen.

Gedragsverandering en participatiegraad

Er zijn veel adaptatiemaatregelen waarvan je hoopt dat burgers en vastgoedeigenaren die nemen. Het is daarom van groot belang dat de participatiegraad toeneemt met deelnemers. De gedragscomponent is gekoppeld aan bewoners en dus aan burgerparticipatie. Dat is nog onderbelicht in het conceptactieprogramma. Alle private terreinen en daken bij elkaar vormen een grote oppervlakte die klimaatbestendig en groener gemaakt kan worden. Maatregelen bij huis en tuin zijn ook nodig omdat deze in verbinding staan met de publieke ruimte. Bijvoorbeeld om wateroverlast te voorkomen kunnen stoepen worden opgehoogd, of kan een verbeterd gescheiden riool worden aangelegd. Het zet nog meer zoden aan de dijk als ook huiseigenaren/woningcorporaties zorgen dat regenwater bij hoosbuien op eigen terrein wordt gebufferd, zoals door het afkoppelen van daken en terrassen en aanleggen van groene daken.

Bewoners hebben momenteel te maken met verschillende vraagstukken, die vragen om investering in hun woning. Ga je bijvoorbeeld zonnepanelen plaatsen, maak je een groen dak of laat je je huis beter isoleren? Veel mensen zijn al niet in staat om één van deze zaken te financieren en zeker niet meerdere zaken. Bewoners kunnen hun euro maar één keer uitgeven.

Daarbij is aandacht nodig voor de verschillen tussen huiseigenaren en huurders. Zij hebben verschillende investeringsmogelijkheden en middelen om te participeren in de samenleving en invloed uit te oefenen. Bovendien zijn er onder huurders meer kwetsbare mensen. Beide groepen vereisen een andere benadering.

Visie op burgerparticipatie

Er zijn beleidsstukken op verschillende terreinen, maar niet op burgerparticipatie. Zeker voor hite is dat wel essentieel. Een visie van de overheid op burgerparticipatie in dit domein zou helpen, omdat het een belangrijke rol speelt in de uitvoering.

Daarbij noemen deelnemers dat er koppelkansen zijn op het gebied van burgerparticipatie. Specifieke koppelkansen die worden genoemd voor programmalijn 2 zijn: Participatie Energietransitie en Programma Groene en Gezonde wijken. Voor programmalijn 3 wordt specifiek genoemd als koppelkans: Huurders op groen.

4. Hoe samen verder?

Deelnemers aan de consultatie laten bevoegenheid voor het onderwerp zien. Zij waarderen de mogelijkheid om mee te denken. Vanuit hun diverse invalshoeken zouden zij graag betrokken willen zijn bij verdere stappen richting een meer klimaatadaptieve gebouwde omgeving. Een aantal deelnemers heeft concreet benoemd wat zij kunnen bijdragen.

TABEL 1 | aanbod bijdragen deelnemers aan actieprogramma

Categorie	Organisatie	Bijdrage
Bouw	Bouwend Nederland	<ul style="list-style-type: none"> • Draagt graag bij aan klimaatadaptatie gebouwde omgeving en beziet nog waar zij specifiek aan kan bijdragen. Mogelijk deelname aan een werkgroep. • mede-initiatiefnemer Platform KAN
Bouw	NEPROM	<ul style="list-style-type: none"> • Met het platform KAN wordt gewerkt aan ervaringen en woningprojecten in nieuwbouw over klimaatadaptief bouwen met de natuur, zo worden praktijkervaringen gedeeld. • mede-initiatiefnemer Platform KAN
Kennis	ISSO	ISSO maakt een projectplan voor voorkomen oververhitting in gebouwen. Hiervoor is al een grote groep experts betrokken, maar er is nog geen financiering.
Kennis	TU Delft Green Village	Green Villlage heeft proeftuin waar verschillende transitie's bij elkaar komen. Green Village heeft een verbindende rol om partijen aan tafel te krijgen om te laten zien hoe het in de praktijk kan en waar we tegenaan lopen. Zij horen graag waar de behoeftes liggen om te testen of onderzoek te doen. Zij kunnen ook ondernemers stimuleren om na te denken over verschillende oplossingen.
Kennis	WUR	WUR kan vanuit topsectoronderzoek bijdragen met kennis van de groenblauwe leefomgeving (o.a. nature-based solutions) en een netwerk aan (internet)onderzoek en praktijkpartijen.
Klimaatadaptatie	Klimaatverbond	Klimaatverbond is binnen Samen Klimaatbestendig (samen met Groene Huisvesters) een Community of Practice Hitte aan het opzetten die integraal (gebied, gebouw, gezondheid) naar de opgave kijkt. Dit is een community waar de thema's die hier aan de orde komen kunnen worden opgepakt in de uitvoering.
Normalisatie	NEN	<ul style="list-style-type: none"> • Programmaliijn 1: Landelijke level playing field en de maatlat spreken erg aan. Binnen NEN zijn de diverse stakeholders in beeld en kunnen we werken aan een standaard hiervoor. Dit begint met goede definities en eenduidige afspraken. • Programmaliijn 2: integratie is ook een onderwerp waar we met verschillende stakeholders reeds aan het onderzoeken zijn welke aanpak daarin mogelijk is. Er zijn veel verschillende platforms maar een echt overkoepelende visie ontbreekt nog. Goed als er vanuit het rijk ook belang aan gegeven wordt.

		<ul style="list-style-type: none"> • Ervaringen vanuit platform CB'23 met werkwijze als regieraad en actieteams om versnelling op circulariteit te bewerkstelligen kunnen gedeeld en mogelijk ingezet worden ook voor andere transitie zoals klimaatadaptatie.
Normalisatie	OSKA	OSKA kan helpen met de verbindingen leggen met wat er binnen OSKA loopt en zorgen dat zaken goed op elkaar aansluiten.
Natuur en milieu	IVN	<ul style="list-style-type: none"> • Ondersteunen bij opbouw brede coalitie voor de inzet van groen voor klimaatadaptatie. • Goede voorbeelden delen van inzet van groen voor klimaatadaptatie op een wijze die leidt tot meer betrokkenheid bij burgers.
Natuur en milieu	Milieu Centraal	<ul style="list-style-type: none"> • Verkenning circulaire wijken Rapport: verkenning naar circulaire wijken Milieu Centraal • Activiteiten bewustwording burgers • Webpagina's, onder andere: Duurzaam tuinieren, Water besparen in de tuin, Groen dak, Woning koel houden/airco • Campagne Week van de Groene Tuin • Tool: Groene subsidiewijzer Subsidies voor je dak en tuin Groene-subsidiewijzer (verbeterjehuis.nl) • Stappenplannen/how to video's/ervaringsvideo's: tegels vervangen in de tuin, regenton installeren, regenpijp afkoppelen, infiltratiekratten installeren • Voorlichtingsactiviteiten • Consumer Insight tegels verwijderen uit tuinen
Ontwerpers	BNSP	<ul style="list-style-type: none"> • BNSP kan onderdelen van het actieprogramma opnemen in de academie voor Ruimte • Het delen van voorbeelden van goede toepassingen in plannen
Ontwerpers	BNA	<ul style="list-style-type: none"> • BNA is de linking pin tussen architecten en overheid. • BNA is bezig de kracht van de architectuur te gebruiken om te zorgen voor optimaal binnenklimaat en het klimaat aan de buitenkant. • BNA brengt ook onder de aandacht welke invloed gebouwen hebben op het klimaat in straat, wijk en buurt en op stadsniveau. • Via opleidingen binnen de BNA Academie leden uitrusten om met kennis, klimaatadaptie integraal in ontwerpogaves mee te nemen.
Wonen	Groene Huisvesters	<ul style="list-style-type: none"> • Programmalijn 1: Aangehaakt bij OSKA. Naast monitoring is ook regelgeving van belang met name op hitte, groennormering, wateropvang op eigen terrein etc. Groene Huisvesters wil graag meehelpen dat op te zetten en vooral uit te dragen. • Programmalijn 2: Groene Huisvesters wil graag bijdragen aan groene wijken, hitte, integratie van klimaatadaptatie, energietransitie en circulariteit (zie reeks bouwstenen en sessies in de Groene Huisvesters Academie), bewoners betrekken (Huurders op Groen). Zij hebben nu een community "Hitte" (met o.a. Klimaatverbond), waarmee een groot deel van de achterban bereikt wordt (circa 150 woningcorporaties). Ze hebben ook een Tuinengroep en willen graag andere groepen starten: groene wijken, blauwgroene daken, regenwateropvang op eigen terrein. • Programmalijn 3: Groene Huisvesters wil bijdragen aan pilots en advies.
Wonen	VEH	Vanuit VEH kunnen huiseigenaren geïnformeerd worden. Ook kunnen in het ledenpanel vragen aan huiseigenaren worden voorgelegd.

5. Tot slot

Deelnemers zijn positief over het Actieprogramma en ondersteunen de aanpak en de regierol van het rijk. Veel reflecties, zoals rondom hitte, komen vanuit de nadruk op een integrale afweging die partijen bepleiten.

OFL-voorzitter Jeroen de Haas benadrukt dat deze consultatie bijdraagt aan het 'zien' van alle domeinen. Perspectieven die de partijen inbrengen zijn onontbeerlijk voor een integrale aanpak. Tijdsinvestering vroeg in het proces zorgt voor effectievere implementatie tijdens de uitvoering. Naar aanleiding van de consultatie benadrukt de OFL-voorzitter de noodzaak ook de burgers in beeld te hebben en tijdig de perspectieven van burgers te betrekken bij het klimaatadaptief maken van de gebouwde omgeving.

Tegelijkertijd is het belangrijk te balanceren tussen integraliteit aan de ene kant en voldoende focus aan de andere kant. Daarbij kan het helpen vooral in de uitvoering de integraliteit op te zoeken. Daarvoor is het nodig om op beleidsniveau ruimte te geven aan mensen/organisaties op uitvoeringsniveau die integraliteit ook daadwerkelijk zoeken en benutten. Het is ook van belang om duidelijk aan te geven hoe dit Actieprogramma zich verhoudt tot andere opgaven en programma's.

OFL-voorzitter Jeroen de Haas zal dit rapport aanbieden aan de minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en de minister daarbij vragen om reactie op dit rapport. Bovendien wordt het rapport gedeeld met alle deelnemers aan de consultatie en gepubliceerd op de openbare OFL-website.

Deelnemers blijven graag op de hoogte van de vervolgstappen van het Actieprogramma. Het OFL-secretariaat zal met BZK in gesprek gaan hoe het vervolgproces van betrokkenheid verder vormgegeven gaat worden.

Bijlage 1: betrokkenen consultatie

TABEL 2 | betrokken ministeries

Ministerie
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK)
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW)
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)

TABEL 3 | deelnemers consultatie

Categorie	Organisatie
Bouw	Bouwend Nederland
Bouw	NEPROM/Platform KAN
Kennis	ISSO
Kennis	TU Delft Green Village
Kennis	WUR
Klimaatadaptatie	Klimaatverbond
Normalisatie	NEN
Normalisatie	OSKA
Natuur en milieu	IVN
Natuur en milieu	Milieu Centraal
Natuur en milieu	Stichting Natuur en Milieu
Natuur en milieu	Vogelbescherming
Ontwerpers	Beroepsvereniging van Nederlandse Stedenbouwkundigen en Planologen (BNSP)
Ontwerpers	Branchevereniging Nederlandse Architectenbureaus (BNA)
Wonen	Groene Huisvesters
Wonen	Vereniging Eigen Huis
Wonen	Woonbond

Bijlage 2: te betrekken organisaties

TABEL 4 | suggesties te betrekken overheden

overheid
VWS
Rijkswaterstaat
GGD
Waterschappen
RIVM

TABEL 5 | suggesties te betrekken organisaties

Categorie	Organisatie	Toelichting
Kennis	Stichting CAS	Met betrekking tot de Klimaateffectatlas, zodat indicatoren aanhaken bij de behoeftes van de spelers voor klimaatadaptief bouwen.
Kennis/ Bouw	Dutch Geen Building Council	
Bouw	Bouwberaad	Overleg tussen woningmakers en gemeenten
Bouw	Stedenbouwers	Praktijkervaring inbrengen in de uitwerking
Infra	Netbeheerders zoals Stedin en Liander	Binnen uitvoeringslijnen
Infra	Stichting KAGO (Kennis en advies Gasmeting en onderhoud)	
Water	Drinkwaterbedrijven	In het bijzonder kenniscentra
Water	RIONED	Koepelorganisatie stedelijk waterbeheer
Wonen	Aedes	Vertegenwoordigd in Groene Huisvesters
Groen	Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur (NVTL)	Belangrijk in ontwerp, inrichting en beheer van groenblauwe oplossingen.
Groen	De Groene Stad	
Groen	Vereniging Hoveniers en Groenvoorzieners (VHG)	
Financieel	Verbond van Verzekeraars	

Dit is een uitgave van:

Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving
Rijnstraat 8 | 2515 XP Den Haag
Postbus 20901 | 2500 EX Den Haag

E-mail: info@overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl

Kijk voor meer informatie op:
www.overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl

Uitgave april 2022

